

*Af Anders Hassing,
lektor i historie og samfundsfag på Ørestad Gymnasium*

DA DEMOKRATIET BLEV OPFUNDET OG GENOPFUNDET

Den 17. december 2010 omkring kl. 10 i den lille tunesiske provinsby Sidi Bouzid antændte den 26-årige grønthandler Mohamed Bouazizi benzinen fra den dunk, som han havde tømt over sin krop. Flammerne forsynede ni tiendedele af hans legeme med alvorlige brandsår, og han lå i koma til sin død få uger efter. Mohamed Bouazizis desperate aktion skete i protest mod ydmygelser og overgreb fra et korrump politi. Aktionen blev fulgt op af flere protester. Det var set før, men det afgørende nye bestod denne gang i, at begivenhederne blev filmet og delt med omverdenen. Det gjaldt også myndighedernes hårdhændede forsøg på at kvæle oprøret med skarpe skud mod demonstranterne, der havde „sten i den ene hånd og mobiltelefon i den anden“, som en iagttagere beskrev det.¹ Det autoritære styre i Tunesien gjorde sig umage med at kontrollere befolkningen, men var ikke i stand til at forhindre spredningen af information – og inspiration til protester – via mobiltelefoner og nye sociale medier på nettet. Demonstrationerne udviklede sig eksplosionsagtigt til en landsomfattende opstand, og den 14. januar 2011 flygtede præsident Ben Ali, Tunesiens diktator gennem mere end 23 år, ud af landet. Dagen efter blev hans afsked offentliggjort på landsdækkende tv, og revolutionen var en realitet.

¹ Yasmine Ryan: *How Tunisia's revolution began*, Al Jazeera 26. januar 2011

Demonstranter protesterer imod det tidligere regeringsparti RCD's (Rassemblement Constitutionnel Démocratique: Det Konstitutionelle Demokratiske Parti) fortsatte tilstedeværelse i den nydannede, midlertidige regering i Tunis, Tunesien, 19. januar 2011.

Foto: Nasser Nouri.

Erfaringer og forventninger

Tunesernes erfaringer fra oprøret blev til forventninger hos mange andre i landene i Nordafrika og Mellemøsten. Både helt konkret, idet vejledninger i at organisere protester, beskytte sig mod politi-overgreb og lignende blev eksporteret fra Tunesien til nabolandene, men også som en abstrakt forventning om, at det var muligt at styrte undertrykkende diktatorer. I løbet af „det arabiske forår“² 2011 førte en egyptisk opstand til præsident Hosni Mubaraks fald 11. februar, og den 20. oktober kulminerede måneders kampe og massive vestlige bombardementer i drabet på Libyens diktator Moammar Gaddafi. Mens dette skrives, er regionen stadig i oprør med markante protester i Syrien, Jordan, Irak, Kuwait, Bahrain, Oman, Yemen, Libanon, Algeriet og Marokko.

Et gennemgående slagord i opstandene har været „*Al-sha'b yurid isquat al-nizam*“ – „folket ønsker at vælte styret“. Men hvad ønsker og forventer de protesterende sig i stedet? Ofte nævnes „demokrati“ som målet, men hvad det vil sige, kan være vanskeligt at svare entydigt på i en verden, hvor begrebet bruges i så mange sammenhænge, at det næsten kan forekomme meningsløst.

En moderne idé

Demokrati betragtes i dag som et så selvindlysende gode, at det ikke overrasker os, når mennesker gør krav på det. Men hvorfor lige nu? Økonomisk krise, en enorm ungdomsgeneration uden fremtidsudsigter, krænkelse af menneskerettigheder og manglende frihedsrettigheder kan være en del af forklaringen på de aktuelle oprør. Nogle samfundsteoretikere forklarer mere generelt demokratisering som en uafvendelig fremadskridende proces, der kommer i bølger.³ Forestillingen om demokratiet som et uudgåeligt historisk fremskridt fortæller dog ikke meget om, hvilke for-

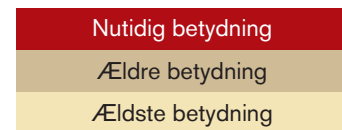
² Begrebet „det arabiske oprør“ er faktisk sprogligt lidt misvisende, idet det ikke kun er arabiske befolkningsgrupper i de etnisk blandede områder, der gør oprør.

mer for styret der er tale om. Det risikerer også at sløre det faktum, at demokratier kan forsvinde igen. Som vi skal se, er forestillingen om demokratiet som fremskridt i sig selv en meget moderne idé, der er resultatet af nogle bestemte historiske erfaringer.

Begrebshistorie

Her er det ikke målet at præsentere en generel teori om demokrati eller demokratisering. Der vil heller ikke blive præsenteret en entydig definition. I stedet stiller vi skarpt på to historiske perioder, hvor demokratibegrebet er blevet opfattet, udformet og omformet på meget forskellige måder: oldtidens Athen og oplysningstidens revolutioner. Vi tager med andre ord med demokratibegrebet på rejse gennem historien for at afdække nogle af de meget forskellige betydninger, som begrebet har betegnet. Den fremgangsmåde kaldes for *begrebshistorie*, og metoden går ud på at undersøge samfund og samfundsforandring ved at fokusere på såkaldte *historiske grundbegreber*, det vil sige politisk og samfundsmæssigt betydningsfulde ord som for eksempel „frihed“, „arbejde“, „samfund“ og, ja, „demokrati“.⁴ Man kan sammenligne begrebshistorikeren med en geolog, der udgraver jordlag, som den historiske udvikling har aflejret. Historikeren graver i forskellige ordlag, eller rettere: *betydningslag*, som kan illustreres med figur 1:

Fig. 1: *Begrebets betydningslag*

³ Den amerikanske politolog Samuel Huntington beskrev i 1991 tre demokratibølger (med eksempler på lande): 1828-1926 (Storbritannien, Frankrig, USA), 1943-1962 (Indien, Israel, Japan og Vesttyskland) og 1974-1991 (Syd- og Østeuropa, Latinamerika, dele af Afrika). Samuel Huntington: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, London 1991.

⁴ Vil man læse om demokratibegrebets udvikling i Danmark, anbefales Jeppe Nevers: *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Odense 2011.

Historikere forsøger gerne at leve sig ind i fortidige menneskers særlige måder at forstå sig selv og deres samtid på. På den måde kan man måske forstå deres handlinger og de særlige samfundsvilkår, som de levede under. Begrebshistorikere opfatter begrebers betydning på et bestemt tidspunkt som resultatet af samtidige menneskers *erfaringer* (figur 2).

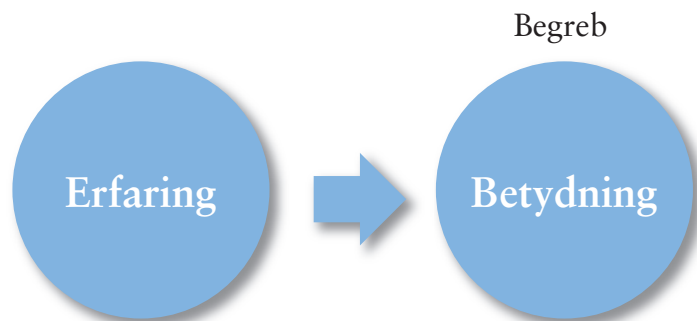

Fig. 2: *Erfaring og betydning*

Det kan virke meget abstrakt, men vi skal se eksempler på det i afdækningen af demokratibegrebets historie. Fokus retter vi på de to helt afgørende historiske perioder, antikken og oplysningstiden, og så trækker vi tråde helt frem til i dag.

Ord og begreber formuleres ganske vist af konkrete individer, men deres tanker og håb opstår ikke i et tomrum. Vi tænker med de ord og erfaringer, der er til rådighed i den tid, vi lever i. Vil vi forstå begrebers betydning, må vi derfor undersøge den historiske sammenhæng, som begreberne bruges i. Det vil sige de politiske, sociale, økonomiske og kulturelle vilkår, som de historiske aktører taler og skriver under og skriver sig ind i.⁵

⁵ Læs mere om begrebshistorie i Anders Hassing: *Introduktion til begrebshistorie*, <http://www.emu.dk/gym/fag/hi/inspiration/begrebshielev.pdf>

ATHEN: DEMOKRATIET BLIVER TIL

I ordbøger kan vi læse, at ordet „demokrati“ er sammensat af de to oldgræske betegnelser *demos*, folk, og *kratos*, styre. Demokrati betyder kort sagt „folkestyre“. Men hvem er „folket“? Og hvordan „styres“? Det kan der, som vi skal se, være vidt forskellige bud på. Det første finder vi i antikken.

At interessere sig for den antikke verdens sprog giver god mening af flere årsager. Dels er vi sprogligt forbundne med oldtiden, idet store dele af vores moderne politiske begrebsapparat stammer fra Middelhavsverdenen for over 2500 år siden. Selve ordet „politik“ kommer af *polis*, bystaten, det vil sige de ca. 1.500 små byer med opland, som udgjorde oldtidens grundlæggende samfundsenheder. Begrebet „økonomi“ stammer på samme måde fra det oldgræske *oikos*, husholdning, der betegnede oldtidens familieenhed, som blandt andet inkluderede slaver. Dels spillede talekunsten – det politiske sprog – en hovedrolle i antikkens Athen, hvor evnen til at kunne overbevise sine tilhørere udviklede sig til den helt afgørende forudsætning for at kunne opnå politisk magt og indflydelse.

*Kort over antikkens Grækenland med de vigtigste bystater.
© The United States Military Academy, Department of History.*

Den antikke verden

Begrebet demokrati opstod i en verden, der på de fleste områder ville forekomme fremmedartet for en nutidig besøgende. Det var en verden, hvor livet sammenlignet med en moderne europæisk standard ofte kunne være ubehageligt, nøjsomt og kort. Som i andre førmoderne landbrugssamfund var gennemsnitslevlæderen

omkring 35 år, og foruden naturens luner blev menneskene jævnlige udsat for overgreb og væbnede konflikter. Athen var den største af bystaterne og førte sammen med den anden store bystat, Sparta, an i krigene mod det østlige Perserrige. Kernen i bystaternes hære var fodfolk, der kunne betale deres egen rustning, det vil sige folk fra middelklassen. Deres militære betydning førte efterhånden til, at magten flyttede fra overklassen til middelklassens folkeforsamlinger, som mange steder fik den reelle politiske magt. I Athen skete det ved en demokratisk revolution i år 507 f.Kr.

Demokrati ifølge Perikles

Hvad betød demokrati for athenerne? For det første var det ifølge deres erfaring garanten for bystatens og familiernes overlevelse. Det var nemlig demokratiets kernetropper, den brede skare af fodfolk og flådesoldater, der havde besejret de persiske invasionsstyrker, og som fortsat var i frontlinjen mod bystatens fjender. En af de mest betydningsfulde athenerne, generalen Perikles (ca. 495-429 f.Kr.), beskrev i år 430 f.Kr. demokratiet på denne måde:

„Den statsform vi har er ikke en efterligning af vore naboers love; nej vor statsform er snarere selv et eksempel for andre end andres for os. Dens navn er demokrati, fordi styret ikke er samlet hos nogle få, men hos flertallet.“⁶

Perikles' anledning til at prise demokratiet var karakteristisk nok en tale ved årets statsbegavelse af soldater, der var faldet i en krig, der nu var brudt ud mod det ikke-demokratiske Sparta. Selvom spartanerne fra barnsben blev underkastet en streng militærdragelse, var de frie athenske borgere ifølge Perikles mindst lige så duelige i kamp. I sin tale understregede han det athenske demo-

⁶ „Perikles' gravtale“, i: Mogens Herman Hansen: *Kilder til demokratiet i Athen*, København 2007, s. 79.

kratis fortræffeligheder, hvor alle var lige for loven, deltagelse i det politiske liv var åbent for alle uanset formue og anseelse, og athenerne var frisindede i deres omgang med hinanden. Det lyder måske som en regeringsform meget lig vores egen, men det var det ikke.

Direkte styre og lodtrækning

I det athenske demokrati var både *demos* og *kratos* anderledes end i vores politiske system. Politisk deltagelse var eksklusivt begrænset til *borgerne*, og borgere kunne alene være voksne, indfødte mænd. Borgerne var hver især herrer over deres egen *oikos*, husholdning, og disse husfædre havde til gengæld mulighed for direkte indflydelse på alle bystatens forhold uanset formue og socialklasse. Under Perikles' lederskab vedtoges en serie af love, som skabte det mest direkte demokratiske styre, verden nogensinde havde set, og måske har set siden. Den absolutte magt til at lovgive, til at udøve magten og til at dømme lå hos *folkeforsamlingen* og *folkedomstolene*, hvor borgerne traf alle beslutninger ved afstemninger med simpelt flertal. De fleste offentlige embeder blev besat ved *lodtrækning*, som athenerne anså for den mest retfærdige fremgangsmåde. Nogle ganske få poster, som åbenlyst krævede særlige forudsætninger (hærledelse og ansvar for vandforsyningen for eksempel), var der valg til, men de blev kun besat for et år ad gangen, så folket havde tæt kontrol med de bemyndigede.

Politik var for de athenske borgere måske *den* helt afgørende aktivitet i livet. En borger, der ikke deltog aktivt, blev ikke alene regnet for uengageret, men for decideret unyttig. Man regner med, at 5.000-6.000 af de ca. 30.-60.000 stemmeberettigede borgere mødte frem på folkeforsamlingen, hvor de tog stilling til alle væsentlige spørgsmål, inklusive afstemninger om krig og fred. Man

*Marmorbuste af Perikles. Romersk kopi efter græsk original.
Foto: Marie-Lan Nguyen.*

deltog i retssager som nævninge, der var særdeles ansvarsfulde poster, idet det athenske retssystem hverken havde advokater eller dommere. Ganske mange må have prøvet at være embedsmænd på grund af lodtrækningsprincippet, så det var med andre ord et politisk mobiliseret *demos*, der havde magten i Athen.

Ostrakon

Athenerne var intenst optaget af at forhindre kup og magtmisbrug (som der var gentagne eksempler på) og vedtog derfor loven om *ostrakisme*. Med navnene på statens fjender ridset i potteskår (gr.: *ostrakon*) kunne folkeforsamlingen herefter stemme om at sende potentielle tyranner i 10 års landflygtighed.

Demokrati som folkeafstemning. Med navne ridset i potteskår kunne athenerne stemme om at sende en potentiel tyrant i landflygtighed. Her politikeren og generalen Themistokles.

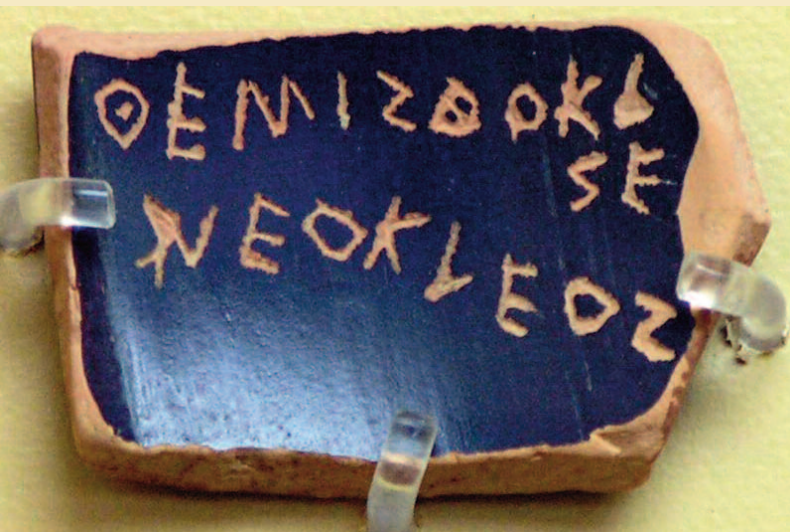
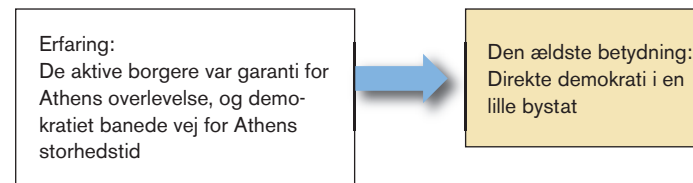

Fig. 3: Demokratibegrebets betydningslag:

Stormagten Athen

Athens historie er ikke bare historien om udviklingen af et demokrati, men også om udviklingen af et imperium. Under perserkrigene i 400-tallet f.Kr. havde Athen og Sparta dannet forbund med mange af de andre græske bystater. Da krigene ophørte, spaltedes forbundet i to, og Athen blev reelt en dominerende stat i et imperium. I det athenske imperium blev demokratiet som styreform udbredt til alle forbundets medlemmer, som ofte betalte beskyttelsesafgifter til Athen. Sparta, der blev regeret af en lille militær overklasse – et *oligarki* (fåmandsvælde) – blev på samme måde leder i et forbund af bystater. Rivaliseringen mellem de to blev på den måde en egentlig politisk systemkonflikt mellem demokrati og oligarki. Konflikten, der førte til *Den Peloponnesiske Krig*, endte med Athens nederlag. Dermed sluttede også demokratiets storhedstid.

Kritik af det athenske demokrati

Foruden fysiske levninger som bevarede potteskår fra ostrakismen er vores viden om det athenske demokrati – eftertidens erfaring, kan man sige – frem for alt overleveret af demokratiets kritikere. Kvinder, slaver, mænd under 20 år og udlændinge var udelukket fra det politiske liv. Det samme gjaldt i øvrigt også i alle andre af datidens samfund (for kvindernes vedkommende gjaldt det på verdensplan helt frem til det 20. århundrede). Det var da heller ikke det, der bekymrede demokratiets kritikere i samtiden. Især

medlemmer af Athens overklasse og fremmede uden borgerret mente, at demokratiet gav det mindrebedemlede flertal ret til og mulighed for at tilegne sig de riges formuer. De mente, at demokratiets indbyggere udviklede sig til dovne og uansvarlige livsnydere, der ville lade staten gå til grunde. Konservative skribenter beklagede sig over ligheden, som de hævdede kom til udtryk ved, at athenernes slaver i modsætning til spartanernes opførte sig respektløst og ikke i deres påklædning var til at skelne fra frie athenske borgere. Det sidste er formentlig overdrevet, og det første, at de fattige udplyndrede de rige, synes heller ikke at være en pålidelig skildring. Til gengæld lader det til, at indkomstforskellene i Athen var relativt beskedne.

Filosoffernes dom

Filosoffen Sokrates (469-399 f.Kr.) var også kritisk over for demokratiet. Han førte dialoger med tilhængere og modstandere på Athens offentlige steder, og det kan ikke desto mindre ses som et udtryk for demokratiet, hvor samtalen og talekunsten blev dyrket og perfektioneret.

Opgave:

Sokrates blev i 399 f.Kr. anklaget for gudsbespottelse og for at forføre den athenske ungdom. Folkedomstolen dømte ham til døden, som han mødte ved at drikke gift. Undersøg processen mod Sokrates, og overvej, hvilket indtryk den gav eftertiden af Athens demokrati – og hvilket indtryk den giver i dag?

Den, der for alvor kom til at præge eftertidens syn på demokratiet, var filosofen Aristoteles (384-322 f.Kr.). I sin bog om politikken, *Statslære*,⁷ skelnede han systematisk mellem legitime (dvs. retfærdige) styreformer, der blev ledet med henblik på at sikre det fælles bedste, og illegitime styreformer, der regerede med henblik på egen vinding.

Legitime styreformer	Illegitime styreformer
Monarki	Tyranni
Aristokrati	Oligarki
Borgerforfatning	Demokrati

Fig. 4: Aristoteles' typologi over styreformer

Ifølge Aristoteles var demokratiet et af de illegitime styreformer, nemlig de manges regering for egen vinding uden hensyn til det fælles bedste. Aristoteles var på grund af sin systematik og indsigt højt beundret i århundrederne efter sin død, og hans beskrivelse af demokratiet satte i høj grad præg på eftertidens forestillinger.

Opgave:

Romerriget opstod ligesom Athen med en bystat og udviklede sig til et verdensrige. Hvad kan forklare, at Rom i højere grad end Athen havde held til at overgå fra småstat til stormagt?

⁷ Aristoteles: *Statslære*, København 1997

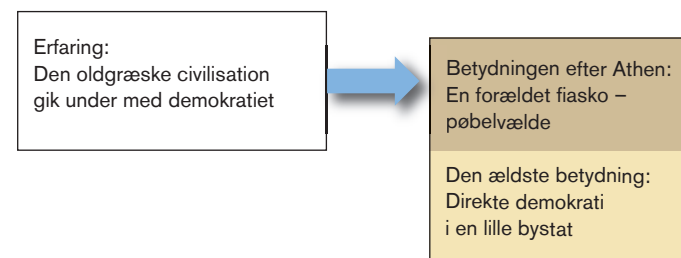
OPLYSNINGS- TIDEN: DEMOKRATIET GENOPFINDES

I to årtusinder efter dets undergang i Athen blev demokrati opfattet som en uattraktiv og endda skræmmende styreform. Demokrati betød pøbelvælde; ofte inspireret af antikkens kritikere blev demokratiet betragtet som en styreform, der gav alt for stor magt til de lovløse folkemasser.

Demokrati var i så høj grad blevet et skældsord, at man, da man fra slutningen af middelalderen begyndte at tale om styreformer, der delte magten mellem flere, og som var rettet mod flertallets vel, i stedet kaldte dem „republikker“.

Men republikker, mente man, krævede som i Athen, at der ikke var for stor ulighed mellem borgerne. Fordi europæere i løbet af 1700-tallet oplevede en stigende velstand og samtidig voksende formueskel, kunne den danske statskundskabsprofessor Jens Schelderup Sneedorff (1724-64) i 1757 slå fast, at republikkerne en efter en ville forsvinde. I stedet ville træde samtidens fremtrædende styreform: enevælden, hvor al magt samledes hos kongen. Republikkerne – for slet ikke at tale om demokratiet – var historie.

Fig. 5: Demokratibegrebets betydningslag:

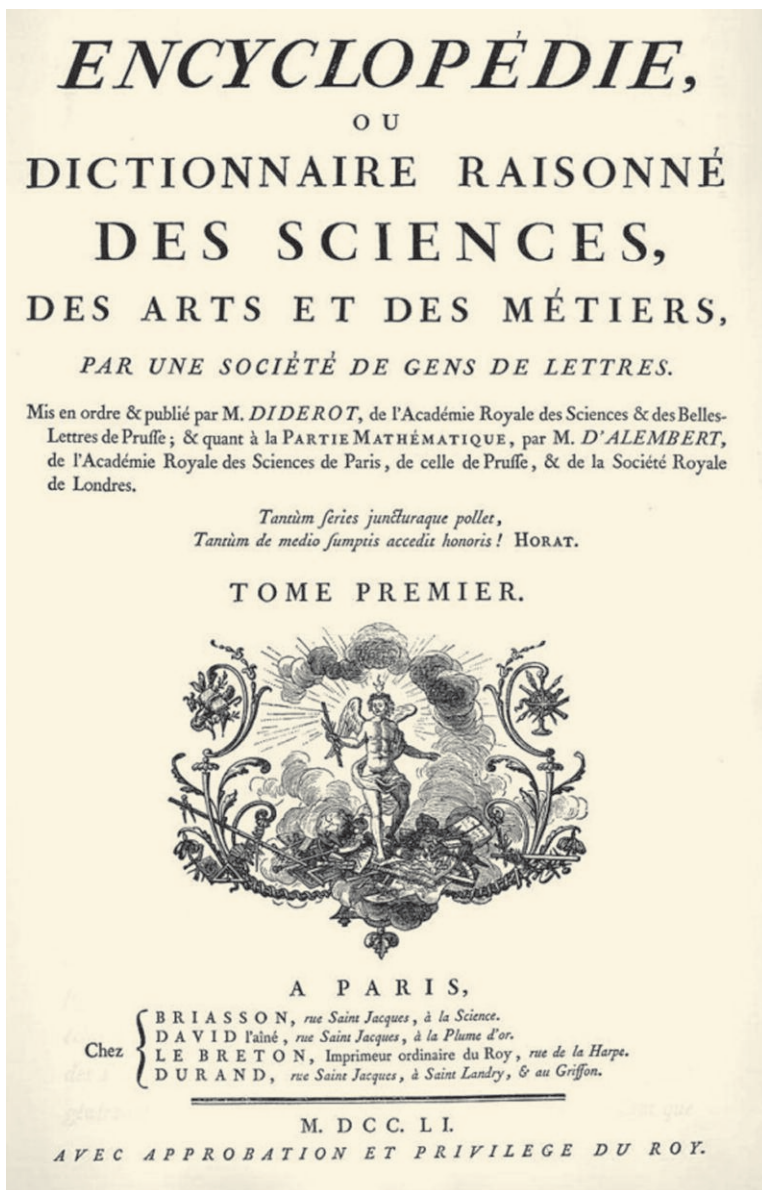
Den verden, som Sneedorff erfarede omkring sig, var på mange områder meget anderledes end den antikke. I stedet for bystaten var *territorialstaten* blevet den grundlæggende samfundsenhed, og moderne professionelle hære var garanter for kongens magt, som ofte retfærdiggjordes med henvisning til Guds vilje, ikke borgernes.

Opgave:

Enevælden kan ses som et forstadium til vor tids moderne statsmagt, der blev grundlagt allerede ved Den Westfalske Fred i 1648. Hvilke historiske erfaringer kan begrunde, at man i 1600- og 1700-tallet kunne opfatte en stærk og undertrykkende stat som et historisk fremskridt?

Forventning om fremskridt

Et af 1700-tallets – *oplysningstidens* – kendetegn var optimisme og fremskridtstro, men også nye politiske forestillinger, der kom på kant med kongernes uindskrænkede magt. Den engelske adelsmand Shaftesbury (1671-1713) udtrykte optimismen og den politiske kritik tydeligt allerede i 1706, hvor han talte om „et vældigt

lys“, der bredte sig over verden, især over „de to frie nationer“ England og Holland. De to frie nationer, som Shaftesbury henviste til, var begge modsat næsten hele Europa kendetegnet ved, at statens magt var begrænset og fordelt på flere hænder. Forestillingerne om indskrænkning og deling af statens magt var blevet formuleret af Shaftesburys følgesvend, filosofen John Locke (1632-1704). Locke gik endda så langt som til at argumentere for borgerens ret til at gøre oprør mod en regent, der krænkede deres *rettigheder*. Lockes forestillinger var banebrydende i enevældens Europa, og de fik en indflydelse på 1700-tallets oplysningsfilosoffer og politiske udvikling, som vanskeligt kan overvurderes. I 1748 argumenterede den franske filosof Charles de Montesquieu (1689-1755) for yderligere deling af magten i en lovgivende, udøvende og dømmende instans, og han kaldte en kongemagt, der ikke er begrænset af love, for et despoti (dvs. et diktatur). I 1762 gjorde en anden fransk oplysningsfilosof, Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), sig til talsmand for noget, der kunne minde om demokratiet i Athen, idet han mente, at „almenviljen“ – de fælles interesser – skulle regere. Magten tilhørte i sidste instans folket.

Med begrebshistorikeren Kosellecks ord løsrev menneskers forventninger til fremtiden sig fra deres erfaringer fra fortiden. Det blev muligt at forestille sig en fremtid, der var helt anderledes end den fortid, som man selv og tidligere generationer havde oplevet. Menneskene kunne tage såvel deres egen som deres fælles skæbne i egne hænder og med fornuften gøre verden til et bedre sted; man var ikke længere bare historieskabt, men også potentielt historieskabende. Især to begivenheder udtrykte det mere end nogen andre: Den amerikanske og den franske revolution.

Trykte medier som bøger, tidsskrifter og aviser spillede en hovedrolle for udbredelsen af oplysningstidens nye politiske forestillinger. Her er det forside på Diderot og D'Alemberts Encyclopédie (1751-1780).

Guillotinen har gjort sit arbejde, og Ludvig 16.s hoved holdes frem som bevis. Paris 21. januar 1793. Tegning af C. Monnet.

Demokratiske revolutioner

Den 21. januar 1793 blev den franske kong Ludvig 16.s afhuggede hoved til stor jubel holdt op for de forsamlede folkemasser på Revolutionspladsen i Paris. Forud var gået nogle få år med dramatiske politiske omvæltninger og mange år med økonomiske og kulturelle forandringer, der foreløbigt kulminerede med regentparrets *guillotiner*.

Revolutionen i Frankrig rystede grundlæggende samtidens politiske forestillinger og gjorde demokratiet til et attraktivt begreb for nogle, men også et med fornyet styrke afskrækkende begreb for andre.

Skal man forstå revolutionen og den betydning, som den fik for demokratibegrebet, må man både se den i lyset af lokale franske forhold, men også af den internationale udvikling.

Den amerikanske revolution

En helt afgørende erfaring, der kunne skabe forventninger om forandring i Frankrig, var 13 nordamerikanske koloniers løsrivelse fra den engelske kongemagt i 1776. I England, som Shaftesbury og mange andre oplysningsfilosoffer beundrede, havde de velhavende borgere ganske vist politisk indflydelse gennem parlamentet, men indbyggerne i kolonierne var i høj grad henvist til at rette sig efter kongemagtens diktater, herunder kravet om at betale skat. Under slagordet „*No taxation without representation*“ (ingen beskatning uden repræsentation) gjorde kolonisterne oprør. Den 4. juli 1776 erklærede de deres uafhængighed som selvstændige stater, og allerede 12. juni samme år havde staten Virginia som den første offentliggjort sin egen forfatning. Virginias forfatning, den første moderne grundlov, opregnede en række menneske- og borgerrettigheder, som regeringen havde til opgave at beskytte.

Lederne i den amerikanske uafhængighedskamp talte bevidst ikke om at indføre demokrati, som de stadig betragtede med ubehag. I stedet var deres mål at skabe en republik, som klart adskilte sig fra Athens „rene demokrati“. James Madison (1751-1836), en af USA's såkaldte *Founding Fathers*, der skrev den amerikanske forfatning, argumenterede for, at det bedste styre i modsætning til den athenske *polis* måtte bygge på en meget stor stat med en stor og alsidig befolkning, der ikke regerede direkte. Demokratiets problem med særinteresser, der kom i vejen for det fælles bedste, kunne løses ved, at der i den store og mangfoldige befolkning ikke var nogen enkeltgruppe, der i sig selv havde flertal. Ved at erstatte folkeforsamlingen med jævnlige valg af politiske repræsentanter ville borgernes synspunkter bliver prøvet og afklaret, og sandsynligheden talte ifølge Madison for, at de valgte bedre end den brede befolkning ville være i stand til at indse og arbejde for samfundets bedste.

Den franske revolution

Den amerikanske revolution blev analyseret og romantiseret i hundredvis af bøger og pamfletter i Europa og ramte især Frankrig som en chokbølge. Den ramte et fransk enevældesamfund, der især på grund af deltagelse i kolonikrigene mod England (mere mod rivalen England end for kolonisternes krav) var på randen af statsbankerot. Ludvig 16. havde i 1789 indkaldt repræsentanter for Frankrigs traditionelle stænder (samfundsgrupper), gejstligheden, adelen og borgerskabet for at godkende en økonomisk reform. Borgerne, det store flertal, krævede én stemme per person, hvilket blankt blev afvist af kongen og flertallet i de andre stænder. Det førte til, at borgerskabet den 17. juni udråbte sig selv til *nationalforsamling*, dvs. repræsentanter for hele den franske nation. I løbet af de næste måneder gik det stærkt; 14. juli stormede en folkemængde statsfængslet Bastillen, nationalforsamlingen ophævede gejstlighedens og adelens gamle særrettigheder, og den 26. august blev revolutionens ideologiske fundament, *Menneskerettighedserklæringen*, vedtaget. I løbet af de næste få år fortsatte og forstærkedes de revolutionære forandringer. Først blev kongens magt indskrænket med en forfatning, og Frankrig gik i krig mod Østrig og Preussen for at sprede revolutionen til hele Europa. I 1792 fik de mere radikale jakobinere magten, som afskaffede kongedømmet helt og udråbte den franske republik. Demokratiet blev aldrig ført helt ud i livet, idet jakobinernes leder, Maximilien Robespierre (1748-94), erklærede undtagelsestilstand for at beskytte revolutionen mod „indre fjender“. Jakobinernes styre var under pres fra både fjendtlige magter i udlandet og politiske modstandere i Frankrig, og løsningen blev *Terrorre-*

Den franske adelsmand Marquis de La Fayette (1757-1834) er et meget konkret eksempel på forbindelsen mellem revolutionerne i Amerika og Frankrig. La Fayette deltog begejstret i den amerikanske uafhængighedskrig og blev senere en central aktør i Den franske revolution, hvor han blandt andet var med til at skrive Menneskerettighedserklæringen. Anonym maler, 18. årh. © The Granger Collection/POLFOTO.

Nationalforsamlingen. I modsætning til den athenske folkeforsamling var folket ikke direkte til stede, men blev repræsenteret.

Tegning af C. Monnet. © The Granger Collection/POLFOTO.

gimet, hvor tusindvis af mennesker blev henrettet under anklage for at undergrave revolutionen. Den 28. juli 1794 blev Robespierre selv guillotineret, og jakobinerne mistede magten. Efter jakobinerne fik mere konservative kræfter magten, og valgretten blev gradvist indskrænket. Den 9. november 1799 tog generalen Napoleon Bonaparte (1769-1821) magten ved et statskup og erklærede revolutionen for afsluttet.

En revolution af demokratibegrebet

Var Den franske revolution en demokratisk revolution? Både og. På kort sigt gennemførtes en række demokratiske reformer, der dog gradvist rullede tilbage igen. Men revolutionen var sammen med den amerikanske i høj grad en revolution af demokratibegrebet. Under Den franske revolution skete der det historisk set bemærkelsesværdige, at demokrati begyndte at optræde som et positivt begreb. Dets betydning var imidlertid forandret, blandt andet under indtryk af Den amerikanske revolution. Hvor demokrati i starten af 1700-tallet entydigt blev forbundet med Athens direkte demokrati, blev det i Frankrig gradvist koblet sammen med idéen om et indirekte styre gennem repræsentanter. Nationalforsamlingen var ikke som den athenske folkeforsamling alle franske borgere mødested. I stedet udviklede den sig sammen med de fremvoksende trykte medier til en repræsentativ scene, hvor folkets repræsentanter kunne begrunde deres krav og synspunkter ved at henvise til *demos* i form af *le peuple* (folket), *les citoyens* (borgerne), *la patrie* (fædrelandet), *la nation* (nationen), *les droits de l'homme* (menneskerettighederne) og andre repræsentative begreber.

Det mest omfattende af disse stedfortræderbegreber var uden tvivl menneskerettighederne, der kaldtes universelle – altså gyldige for alle, overalt. Det var en forestilling om, især inspireret af Locke, at alle mennesker besad en række medfødte rettigheder, og at det var det politiske styres opgave at garantere disse rettigheder.

Menneskerettighedsidéen såede forventninger hos befolkningsgrupper, der hidtil havde været holdt længst væk fra indflydelse. Den kvindelige franske forfatter Olympe de Gouges (1748-93) skrev i 1791 *Erklæring om kvindens og den kvindelige borgers rettigheder*, hvor hun argumenterede for kvinders politiske ligeberettigelse med mænd. Efter at have kritiseret Robespierre og henrettelsen af Ludvig 16. blev hun selv guillotineret. I USA blev forfatningens erklæring om, at mennesket er født med selvindlysende rettigheder, til et vigtigt argument i kampen mod slaveriet i løbet af 1800-tallet.

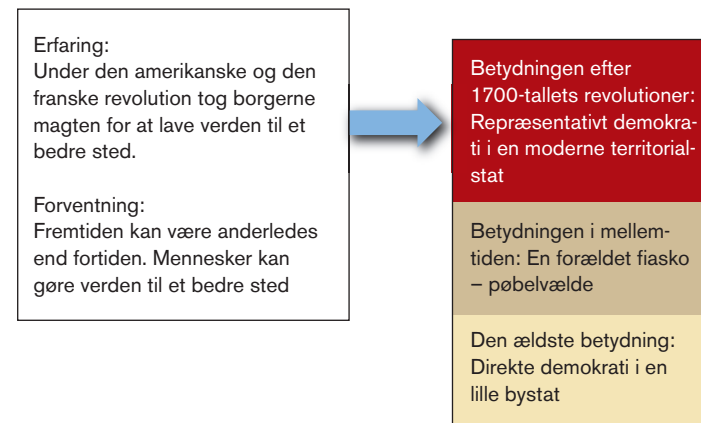
Den franske menneskerettighedserklæring (1789). Uddrag.

(ordret titel: „Erklæring om mandens og borgerens rettigheder“)

1. Menneskene fødes og forbliver frie og lige i rettigheder. Social forskel kan kun begrundes med hensynet til det almene vel.
2. Enhver politisk sammenslutnings mål er bevarelsen af menneskenes naturlige og umistelige rettigheder. Disse er: Frihed, ejendomsret, sikkerhed og ret til modstand mod undertrykkelse.
3. Grundlaget for al magt hviler hos nationen; ingen stand og ingen person kan udøve nogen myndighed, som ikke udtrykkelig stammer fra folket.
4. Friheden består i retten til at gøre alt, som ikke skader nogen anden; derfor har udøvelsen af ethvert menneskes naturlige rettigheder ikke andre grænser end dem, som sikrer andre medlemmer af samfundet nydelsen af de samme rettigheder. Disse grænser kan kun bestemmes ved loven.
5. Loven har kun ret til at forbyde de handlinger, som er skadelige for samfundet. Alt det, som ikke er forbudt ved loven, kan ikke hindres, og ingen kan tvinges til at gøre noget, som loven ikke befaler.
6. Loven er udtrykket for den almindelige vilje; alle borgere har ret til personlig eller gennem deres repræsentanter at have del i dens skabelse. Loven skal være den samme for alle, hvad enten den beskytter eller straffer. Alle borgere er lige for loven og har samme adgang til alle værdigheder, stillinger og offentlige hverv efter deres evne og uden anden forskel end den, deres dyder og deres begavelse skaber.

...

Fig. 6: Demokratibegrebets betydningslag

Demokratiet efter revolutionerne

Den franske revolution markerer sammen med den amerikanske en verdenshistorisk overgang fra enevælde og aristokrati til demokrati, nu i betydningen repræsentativt demokrati. Selvom dens demokratiske resultater på kort sigt blev begrænsede, var den en historisk erfaring, der skabte forventninger om medbestemmelse, forfatningsstyre og politiske reformer i både Frankrig, i resten af Europa og mange andre steder i verden. Oplysningstidens optimisme og fremskridtstro blev til forestillinger om demokratiets og lighedens udbredelse i de nye politiske ideologier liberalisme, socialisme og feminisme, der alle opstod under Den franske revolution.

I løbet af 1800-tallet blev enevælde afløst af repræsentativt demokrati i mange europæiske samfund, herunder Danmark i 1848. De fleste steder var *demos* i starten en meget lille del af befolkningen. I Danmark anslås det, at junigrundloven fra 1849 gav stemmeret til omtrent 14 pct. af befolkningen. Det blev endda indskrænket

I 1800-tallet indfriede en række revolutioner nogle af de krav og forhåbninger, der var blevet planlagt med Den franske revolution. Her gøres et – foreløbigt for-gæves – forsøg i Berlin i marts 1848.

Wikipedia.org

Opgave:

I mellemkrigstiden 1918-1939 blev det repræsentative demokrati udfordret som styreform af totalitære massebevægelser og vælgere, der i bl.a. Tyskland stemte højreradikale antidemokrater til magten. Hvilke historiske erfaringer kan forklare, at mange tyskere i mellemkrigstiden opfattede demokrati som en utilfredsstillende styreform?

få år senere. Men fra slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet blev arbejderne efterhånden – og fra 1915 også kvinderne – til fuldgældige borgere.

Den kolde krig (1947-1991) var blandt andet en konflikt mellem parlamentarisk demokrati og kommunistisk etpartistyre, men det er bemærkelsesværdigt, at begge parter påberåbte sig „demokratiet“ som positivt mærkat.

I DAG: DEMOKRATIET GENOPFINDES PÅ NY?

Erklærede demokratimodstandere er vanskelige at opdrive i vore dage, hvor demokratiet har gået sin sejrsgang i en sådan grad, at selv undertrykkende diktaturstater kalder sig „demokratier“. Ikke desto mindre er demokratiet og demokratibegrebet udfordret. Vores samtid kendetegnes ved en række udfordringer og kriser, som de politiske systemer har vanskeligt ved at håndtere. Territorialstaterne, der blev grundlagt i 1600-tallet, og som har dannet ramme om udviklingen af de repræsentative demokratier, udføres af grænseoverskridende økonomiske og kulturelle problemer, som ofte sammenfattes ved begrebet „globalisering“. Senest har globale finanskriser siden 2008 bragt verden i økonomisk og social uligevægt, og i en række europæiske lande erstattes de politiske ledere af teknokratiske eksperter, der skal forsøge at stabilisere de skrantende økonomier.

En væsentlig forklaring består ifølge den britiske politolog og demokratiforsker David Held i, at mens den formelle politiske magt er bundet til de nationale politiske institutioner, er den reelle økonomiske magt flyttet til internationale storbanker, investeringsselskaber og multinationale virksomheder. Dele af magten flytter med andre ord ud af de enkelte stater, hvor befolkningerne som borgere har rettigheder og pligter, til uigennemskuelige internationale netværk, hvor magten vanskeligt kan holdes til regnskab. I antikken blev demokratiet opfundet, og i oplysningstiden blev det genopfundet. Ifølge Held er der behov for igen at genopfinde demokratiet og skabe et „samfund af alle demokratiske samfund“, et slags verdenssamfund, der kan løfte folkestyret fra det nationale territorium til det niveau, hvor globaliseringen flytter magten hen.⁸

Fig. 7: Demokratibegrebets betydningslag

Fremtidig betydning?
Betydning efter 1700-tallets revolutioner: Repræsentativt demokrati i en moderne territorialstat
Ældre betydning: Pøbelvælde
Ældste betydning Direkte demokrati i en lille bystat

⁸ David Held: „Det politiske samfunds forandring: Om at nytænke forholdet mellem demokrati og globalisering“, i: Mogens Herman Hansen (red.): *Kilder til demokratiets historie 1750-2000*, København 2006.

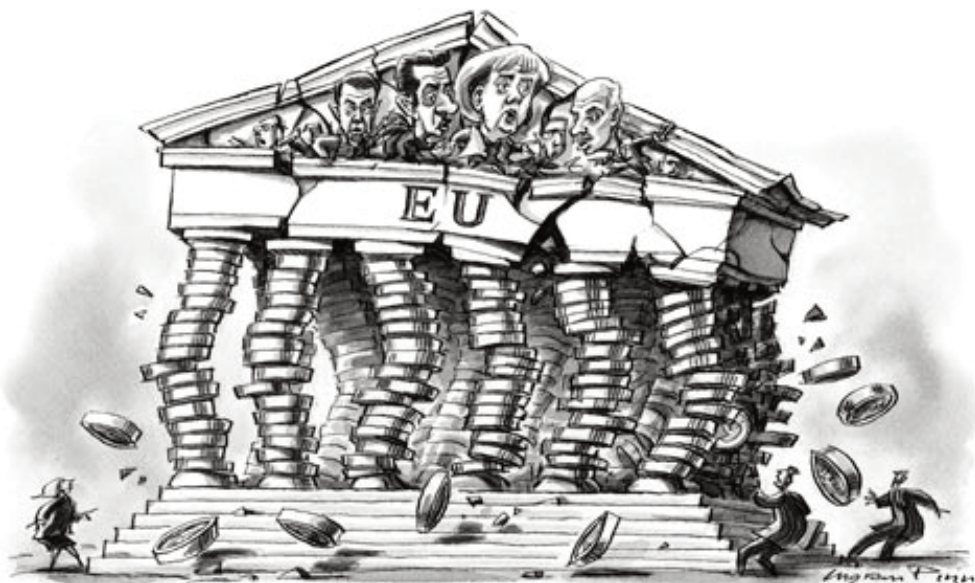
Men hvor går grænsen for, hvor omfattende det politiske fællesskab kan være? Der var langt fra bystaten til den moderne territorialstat, hvor borgerne fik en langt mere tilbagetrukket rolle. Er det muligt at bevare politisk engagement i et demokrati, der springer til et endnu mere fjernt plateau? Er „verdensborgeren“, *kosmopolitten*, en realistisk mulighed?

Et europæisk demokrati?

I Athen spillede den direkte samtale på folkeforsamlingen og i byens offentlige rum en hovedrolle i demokratiet. I oplysningstiden fik de fremvoksende trykte medier afgørende betydning. Informations- og meningsudveksling i bøger, tidsskrifter og aviser gjorde det muligt at forestille sig som værende del af et langt større fæl-

lesskab. Kan de nye digitale kommunikationsmidler, som aktuelt i Mellemøsten og Nordafrika, spille en ny demokratisk rolle? Og endelig er der det svimlende spørgsmål: Hvordan ser *kratos* ud, hvis *demos* er os alle?

Den Europæiske Union spiller en nøglerolle i forhold til at tackle Europas aktuelle økonomiske udfordringer, og unionen er måske også det nærmeste, man kommer et eksempel på Helds vision. Imidlertid har EU altid haft svært ved at skabe en følelse af tilhørsforhold blandt sine europæiske borgere. De opfatter sig mest som statsborgere i nationalstater eller som indbyggere i en region. Hvordan EU udvikler sig de kommende år, og hvordan udviklingen forløber i Mellemøsten og Nordafrika, kan få afgørende betydning for demokratiets – og demokratibegrebets – fremtid.

„Demokratiets vugge“, Grækenland, er stærkt medvirkende til den aktuelle krise i Den Europæiske Union. Tegning: Ingram Pinn.

Anders Hassing,
lektor i historie og samfunds-
fag på Ørestad Gymnasium

Redaktør: Vibeke Mader,
Skoletjenesten.

Nationalmuseet

Billedredaktør: Cand.mag.

David Christensen.

Layout: Kristin Wiborg/
Skoletjenesten

Copyright: Nationalmuseet
og Skoletjenesten. 2011.

Undervisningsmaterialet er
udgivet med støtte fra
Kultur- og Sprogstyrelsens puljer for
museumsundervisning.

 NATIONALMUSEET

 SKOLETJENESTEN

www.natmus.dk

